

Sosyal Bilimler
EKEVAKADEMİ
dergisi

Makalenin geliş tarihi: 24.01.2025
1.Hakem Rapor Tarihi: 15.03.2025
2.Hakem Rapor Tarihi: 17.03.2025
Yayına Kabul Tarihi: 27.04.2025

eISSN:2148-0710 - pISSN:1301-6229

TEKLİF TEKEMMÜL VE SAADET BAĞLAMINDA SAİD NURSÎ'NİN KÂMİL İNSAN ANLAYIŞI

Ahmet ÖZDEMİR*

Öz

Bu çalışma, insanlığın tekemmül süreci (olgunlaşma ve gelişme) hem bireysel hem de toplumsal boyutlarıyla ele alınmıştır. Kur'an merkezli bir perspektifle, Said Nursî'nin Risale-i Nur eserlerinden hareketle insanın yaratılış amacı, onu manevi kemale ulaştıran yollar, çağdaş toplumların bu bağlamda sahip oldukları paradigmatları ve karşılaştıkları sorunlarla karşılaştırılması yapılmıştır. Çalışmada tekemmül, insanın hem maddi hem de manevi unsurlarıyla kemale erişmesi olarak ele alınmıştır. Bu süreç, Kur'an'da dolaylı olarak vurgulanan "kâmil insan"ın temel karakteristiğini ifade eder. Nursi, insanın dua, ilim ve amel-i sâlih ile yaratılış gayesine uygun bir tekemmül sürecini yaşayabileceğini vurgular. Tekemmül sürecinin bireyin gayretine bağlı oluşu, insanlık tarihi boyunca toplumsal ilerlemenin temel taşı olarak oluşturmıştır. Çalışmada ayrıca iman, marifetullah (Allah'ı tanıma), güzel ahlak ve ibadet tekemmülün araçları olarak ele alınmıştır. Bu araçların, bireyin kendi potansiyelini ortaya çıkararak hem dünyevi hem de uhrevi saadetini sağladığına değinilmiştir. İnsanın, içsel maddi ve manevi özelliklerini ahlak, ilim ve sosyal fayda için kullanarak toplumun rahatlığına ve evrensel düzenin korunmasına katkı sağlayabileceği ifade edilmiştir. Ayrıca çalışmada, insanlık ve toplumların tekemmülü için öneriler sunulmuştur. Bunlar arasında manevi eğitim programlarının geliştirilmesi, Kur'an'ın rehberliğinde kendini bilmenin geniş yelpazesi, güzel ahlak ve sosyal sorumluluk temel alan eğitim dersleri yer alır. Ayrıca, insanlığa hizmet eden bir araç olarak teknolojik kullanım ve dinler arası iletişimin teşviki, evrensel barış ve düzenin sağlanması noktasındaki önemine değinilmiştir. Sonuç olarak, Said Nursî'nin tekemmül anlayışı, bireylerin ve toplumların hem dünya hem ahiret saadetine ulaşmaları için bir yol haritası sunar. Bu süreç, insanın kendini aşması ve yaratma amacını gerçekleştirme ve evrensel düzenliliğin parçası olma çabalarını içerir.

Anahtar Kelimeler: Teklif, Tekemmül, Kamil İnsan, Toplum, Saadet.

Said Nursî's Concept of the Perfect Human in the Context of Responsibility Progression and Happiness

Abstract

This study examines the process of human progression (maturation and development) from both individual and societal perspectives. With a Quran-centered approach, it draws from Said Nursî's Risale-i Nur works to explore the purpose of human creation, the paths leading to spiritual perfection, and compares these concepts with the paradigms and challenges faced by contemporary societies. The study defines progression as the attainment of both material and spiritual perfection by humans, embodying the core characteristics of the "perfect human" indirectly emphasized in the Quran. Nursî underscores that humans can achieve a process of progression aligned with their creation purpose through prayer, knowledge, and righteous deeds. The fact that this progression depends on individual effort is highlighted as a cornerstone of societal advancement throughout history. The study further identifies faith, divine knowledge (marifetullah), good character, and worship as the primary instruments of progression. These tools are argued to enable individuals to realize their potential and achieve both worldly and eternal happiness. It is emphasized that individuals can contribute to societal peace and the preservation of universal order by channeling their material and spiritual qualities into moral, intellectual, and socially beneficial pursuits. Moreover, the study presents recommendations for the progression of humanity and societies. These include developing spiritual education programs, fostering self-awareness guided by the Quran, integrating courses on good character and social responsibility into education systems, utilizing technology as a tool for human benefit, and promoting interfaith communication to achieve universal peace and order. In conclusion, Said Nursî's understanding of progression offers a roadmap for individuals and societies to attain happiness in both this world and the hereafter. This process involves human transcendence, fulfilling the purpose of creation, and striving to be part of a universal harmony.

Keywords: Responsibility, Progression, Perfect Human, Society, Happiness.

* Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri Tefsir Anabilim Dalı, ahmetzdmr@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3346-0527>.

1. Giriş

İnsanlık tarihi, topyekûn incelendiğinde daimi bir ilerleme ve gelişme halinde olduğu görülür. Söz konusu birikimsel ilerleme ve gelişmenin temel öznesi ise insan olmuştur. İnsanlar hem yaratılış hem de çevresel imkânlar çerçevesinde sahip olduğu imkânlar vasıtasıyla daha müferreh bir yaşama ulaşma çabası vermiştir/vermeye devam etmektedir. Ancak söz konusu çabanın seyri, insanın kendi yaratılış ve varlık amacının farkındalığı ile paralel olarak, değişkenlik göstermiştir.

İnsanlığın, varoluş amacının farkında olarak hareket etme biçimi, ilerleme ve gelişme arzusu ve dinamiğinin temel karakteristiğini oluşturmaktadır. Bundan dolayı bazen “terakki” adı altında bir “yıkılış” kaçınılmaz olmuştur. Dünya/insanlık tarihi bunun örnekleriyle doludur. İlahi kitaplar ve mitolojilerde anlatılan ayrıca efsanelerin satırları arasında geçen eski topluluklara ait medeniyetler, uygarlıklar; yıkılan imparatorluklar ve devletler, helak olduğu belirtilen kavimlerin durumu varoluş amaçları ile yakından ilişkili bir durumdur. Kur’an-ı Kerim, bu noktada geçmiş kavim ve toplulukların ahvallerine dikkat çekmekte ve aynı yanlışın içine düşmeme noktasında muhataplarına birçok uyarıda bulunmaktadır (el-Hicr 15/4-5; et-Taha 20/28; el-Ankebut 29/35; es-Secde 32/26). Bu doğrultuda, göz ardı edilen önemli bir nokta, yeryüzü temsilcisi/halifesi olarak yaratılan insanın, yaratılış amacının ne olduğu noktasında sürekli olarak bir yanılsama içerisinde olduğudur. Yüce Allah’ın buyurduğu “*Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım.*” gerçeği (ez-Zâriyât 51/56), Müslüman birey ve toplumlar ıskalanan bir durum olmuştur. Kur’ân’ın, “ıslahından sonra yeryüzünü ifsad etmeyin” (el-Araf 7/56) ifadesi ile ifsadin engellenmesi ve Kur’ân’ın uyardığı yanlışların tekrarlanmaması noktasında, insanın tekemmül edebilmesinin önemi ortaya çıkmaktadır. Aşağıda ele alacağımız üzere, insan dünyaya ıslah ol(un)mak üzere gönderilen bir varlıktır. “İslah edilmiş olan yeryüzünün” ifsad olmaması için insanın ıslah olması lazım, yani tekemmül etmesi gerekmektedir. İnsanın bireysel tekemmülü, insanlığın tekemmülüne vesile olur. İnsanın, öznesi olduğu kâinatın maddî manevî bütün unsurlarını temsil eden, ihtiva eden bir misali olması hasebiyle, unsurluktan ve hayvanlıktan, kısacası beşeriyetten insanlık seviyesine çıkabilmesi tekemmül etmesine bağlıdır.

1.1. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Nasıl ve niçin tekemmül ve tekemmülün dayanak noktası meselesi, günümüz toplumların, kurumların, anlayışların en büyük gayesi olmuş ama tekemmülün yönü ise en büyük çıkmazı olmuştur. Oysa tekemmül edebilme imkânının, yukarıdaki ayetle (ez-Zâriyât 51/56) bağlantılı olarak ele aldığımızda, insanın yaratılış amacı ile bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır. Günümüz hâkim anlayışlar, insanın “kim ve neci olduğu, nereden geldiği ve nereye gittiği” sorularıyla gerçek anlamda yüzleşemedikleri gibi bu konuda tam bir cevap da bulamamanın problemlerini yaşamaktadırlar. İnsanın, “ağyarını mani; efradını cami” bir tanımı yapılmadan insan(lığ)a dair mevcut problemlerin çözümü de mümkün görünmemektedir.

Kur’an’ın öngördüğü insan tipi, İslam düşünce literatüründe “kâmil” insan modelidir. Bu ise tekemmül etmiş kişi demektir. Birçok İslam düşünürü, kâmil insan olmanın yollarını ve şartlarını Kur’an ve sünnet çerçevesinde teorize etmişlerdir. Said Nursî ise, Risale-i Nur adı altında neşredilen eserlerinde söz konusu meselenin farkında olarak insanî terakkiyatın imkân ve şartlarını Kur’ânî ilkeler doğrultusunda farklı bir şekilde ifade etmektedir. Bu doğrultuda amacımız ise, çağımız İslam âlimlerinden Nursî’ye göre, kâmil insan olma yolunda, enfüsî ve afâkî (içsel ve dışsal) faktörlerin, örneğin nefis, şeytan, aile ve sosyal çevre, almış olduğu eğitim vb., etkisindeki insanın tekemmülünün nasıl gerçekleşebildiği konusunu incelemektir.

2. Yöntem

Nitel bir araştırma konusu olan “tekemmül olgusu” hakkında, detaylı bir literatür taramasını ihtiva edecek şekilde doküman analiz yöntemi kullanılmıştır (Kıral, 2020, s. 17; Sak vd., 2021, s. 230).

Doküman analizi gibi veri toplama yöntemleri ile ele alacağımız araştırmamızda, konuyla ilgili çalışmalarda yer alan bilgiler, titiz bir şekilde ve sistematik olarak incelemeye matuf olan bir araştırma tekniği ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmamızda Said Nursî'ye göre nitelik ve nicelik açıdan insanın tekemmülü nedir? Tekemmülün unsurları ve neticeleri, yani insanın tekemmül süreci nasıl tarif edilebilir? sorularına cevap bulmaya çalışılmıştır. En önemlisi çağdaş toplumlar, insanın yaratılış amacına uygun bir tekemmül anlayışını nasıl benimseyebilir? sorusu, çalışmamızın bir alt hedefidir. Kavramsal çerçevede "tekemmül", "kâmil insan", "insanlık tarihi", "terakki" ve "ifsad" gibi kavramların tanımına odaklanılarak, bu kavramların Kur'an, İslam düşüncesi ve felsefedeki anlamları analiz edilmiştir. Özellikle "tekemmül" kavramını İslam düşüncesi, Kur'an ve modern perspektiflerle insanlık tarihindeki ilerleme ve örneklerini Kur'an'daki ayetlerle çoğaltarak, pratikte bu örneklerden ne anlaşılması gerektiğine değinilmiştir. Nursî'nin tekemmül anlayışını açıklamaya çalışırken tarihi, dini ve modern paradigmlar üzerinden analitik ve kıyaslamalı bir yaklaşım ile karşılaştırmalar yapılmıştır. Çalışmamızı ortaya koymak için birincil kaynaklar (Kur'an ayetleri, hadisler) ışığında ilgili kitap ve bilimsel makalelere başvurulmuştur. Kur'an ve hadisler gibi birincil kaynaklarla birlikte Said Nursî'nin *Risaleler* adlı eserleri temel kaynakları teşkil etmektedir. İkincil kaynaklar çerçevesinde ise İbn Arabî, Mevlana, Gazalî gibi İslam düşünürlerinin "kâmil insan" anlayışları çağdaş İslam düşüncesi, modern felsefe ve psikoloji literatürü de taranarak ilgili eserlerden faydalanılmıştır.

2.1. Araştırma Etiği

Araştırmanın her aşamasında, bilimsel çalışmaların temel ilkelerinden olan araştırma etiği ilkelerine uyulmuştur. Dürüstlük, şeffaflık ve sorumluluk gibi etik değerlere bağlı kalınmıştır. Araştırma sırasında elde edilen veriler, bilimsel kriterler doğrultusunda incelenmiştir. Diğer kaynaklardan elde edilen veriler doğrultusunda, Nursî'sinin tekemmül olgusuna dayalı görüş ve düşünceleri objektif/nesnel bir biçimde ele alınmış ve gösterilmiştir.

3. Bulgular

3.1. Kavramsal Açıdan Tekemmül

Tekemmül sözcüğü, bir şeyin yapılması, güzelleşmesi ve tamamlanması, demektir (eş-Şertûnî, 1983, s. 1134; Firûzabâdî, 2008, s. 1054). Bir başka ifade ile tekemmül, bir şeyin istenen/gerekli tüm vasıflarının bir araya gelmesi, olgunlaşması demektir (el-İsfahanî, 2010, s. 937). Yani, yarım kalan ölçülerin/işlerin eksiklik ve fazlalıklardan kurtularak tamamlanması hali, demektir. Bir şeye kâmil denilmesi, o şeyin unsurlarını/parçalarını ve hareketlerini tamamlaması demektir. Dolayısıyla hem nicelik hem de niteliksel olarak bir tamamlanma, mükemmel hale gelme ve güzelleşme söz konusudur. Bu manada kendine ait cüzlerini ve davranışlarını ifrat ve tefrit vasatında tamamlayan kişiye "kâmil insan" denilir. Çünkü o eksikliklerden kurtulup yeterince olgunlaşmıştır (İbn Manzûr, tsz. s. 11/598). Sözcük anlamıyla gelişme, olgunlaşma, gelişimini tamamlama anlamına gelen tekemmül, farklı alanlarda farklı ve özelleşmiş anlamlarda kullanılan bir terimdir. Aşağıda ele alacağımız üzere, tekemmül kavramı, hem maneviyatın gelişmesi anlamında kullanıldığı gibi, biyolojik gelişme ya da maddi gelişme anlamında da kullanılmaktadır (Toprak, 16 Aralık 2024).

Bu anlamda insan-ı kâmil ifadesini doğrudan Kur'an'dan çıkarmak mümkün olmasa da Tasavvufî gelenekte özellikle İbnü'l-Arabî çizgisinde, bazı ayetlerin bu kavram çerçevesinde yorumlandığı ve bu yönde değerlendirildiği söylenebilir. Mesela Kur'an'da Âdem'in "halife" makamına sahip olduğu (el-Bakara 2/30), benî Âdem'in mükerrem kılındığı (el-İsrâ 17/70), insanın "ahsen-i takvîm" üzere yaratıldığı (et-Tîn 95/4), göklerde ve yerde bulunan her şeyin onun hizmetine sunulduğu (el-Câsiye 45/13), kendisine esmâ'nın öğretildiği (el-Bakara 2/31) ve emaneti yüklendiği (el-Ahzâb 33/72) ifadelerinde geçen sıfat ve haller, tasavvuf disiplini tarafından insân-ı kâmil mefhumunu temellendirmek için Kur'an'dan alınan dayanaklardır. Bu manada insanın tekemmül etmesi, Yaradan'ın

ondan hoşnut olması ve Yaradan'ın hoşnutluğunu kazanması için istenen tüm sıfatları bir araya getirmesi ve onlarla da sıfatlanması gerekmektedir (Aydın, 2000, s. 22/331). Ayrıca, Allah'a iman eden bir insanın manevi tekâmül yolculuğunun temel taşları ise, imanın kalpteki tasdiki, dildeki ikrarı ve davranışlardaki yansımasıdır (Öğük, 2013, s. 54). Ancak bu durum, kişinin kendi cehd ve gayretine bağlıdır. Said Nursî'nin de belirttiği gibi, teklif (Allah'ın kulunu bir işi yapma veya yapmama hususunda yükümlü tutması) için bir kabiliyet ve ihtiyar verildiği gibi kemal için de bir istidat verilmiştir (Nursî, 2015, 124). İnsanın yaradılış ve asli vazifesinin “*dua ve ilim vasıtasıyla tekemmül etmek*” (Nursî, 2015, s. 342) olduğunu söyleyen Nursi, “tekâmül” yerine “tekemmül” kelimesini kullanmakla, kemalat sıfatlarının bir araya gelmesinde kişinin cehd ve gayretine; bir yönüyle de bu sürecin hangi araçlarla mümkün olacağına işaret etmektedir. Nursi, “*tefaü'l*” yerine “*tefe'ül*” babında bu kelimeyi bilinçli bir şekilde kullanmaktadır. Çünkü bu baba aktarılan bir kelime “*zorla olmak, zorla elde etmek, bir şeyin azar azar, güçlülükle meydana gelmesi, elde edilmesi*” manasını ifade etmektedir (Fasih Arapça, 24 Ocak 2025). Dolayısıyla tekemmülde tekellüf vardır.

Başka bir ifadeye göre, tekâmül kelimesinde tabilik, doğallık anlamı söz konusu iken tekemmül kelimesinde ise zihin veya zihni faaliyetler anlamı söz konusudur. Bu anlamda, insanın aksine tabiat tekemmülden ziyade tekâmül etmektedir (Nursî, 2015, ss. 269-271). “*Evet, Cenâb-ı Hak, her şey için bir nokta-i kemal tayin etmiştir ve o noktayı elde etmek için o şeye bir meyil vermiştir. Her şey, o nokta-i kemale doğru hareket etmek üzere, sanki manevî bir emir almış gibi muntazaman o noktaya müteveccihen hareket etmektedir. Esna-yı harekette onlara yardım eden ve mânilerini defeden, şüphesiz, Cenab-ı Hakkın terbiyesidir.*” (Nursî, 2015, s. 108) sözünden anlaşıldığı üzere, Allah her şeye bir kemal noktası belirlemiş ve ona sevk etmek için de birtakım özellikler koymuştur. Tabiatın da bir tekemmül hedefi vardır ama insana göre tabiat eksiktir ve öyle kalmaya devam edecektir. Buradan hareketle insanî tekemmülü, kişinin sadece bedensel ve ruhsal olarak olgunlaşması değil aynı zamanda sahip olunan tüm pozitif ve negatif değerlerin, niteliklerin kendi aralarındaki mücadelesi, olumlu tercihlerin ve yönelişlerin sonucu gerçekleşmeye başlayan bir durum olarak tanımlayabiliriz. Kısaca biyolojik ve fiziksel gelişimlerle birlikte manevi unsurların da gelişimini arttırması demektir.

3.2. Nitelik ve Nicelik Açısından Tekemmül

Bazı çalışmalara baktığımızda tekâmül kavramına birçok farklı yaklaşımın söz konusu olduğunu görmekteyiz. Örneğin Batı'da bu kavrama “evolution”, yani evrim anlamının verildiği bir çalışmada özellikle Batı'da edebiyat alanında tekâmülün nasıl göz ardı edildiği vurgulanmıştır. Aristoteles'in *Poetika* adlı eserindeki trajedinin gelişim sürecine atıfta bulunulan çalışmada, tekâmül (Aristotle'in ifadesiyle), tamamıyla önceden tayin edilmiş tek ve sadece tek bir gayeye yönelmiş zaman içerisinde planlı bir süreç olarak anlaşılmaktadır (Wellek, 2015, ss. 335-48). Edebiyat, psikoloji ve psikiyatri alanlarında uzman Amerikalı yazar M. Scott Peck'in manevi tekâmül aşamaları teorisine göre, insanların ruhsal gelişim süreçleri dört aşamada tamamlanmaktadır. Manevi olgunlaşmanın yaşam boyu süren bir yolculuk olduğunu vurgulayana Peck'e göre, ilk aşama olan “kaotik-Anti-sosyal aşama”da, bireylerin ilkesizlik, benmerkezcilik ve sevgisizlikle karakterize edildiği bir evredir. Bu aşamada kişiler, yaşamlarını düzenleyecek yapı ve ilkelerden yoksundur. İkinci aşama olan “resmi-kurumsal aşama”, bireylerin kaostan kurtulmak için düzen ve yapı arayışına girdiği dönemi ifade eder. Bu aşamada kişiler, din, ordu veya kurumsal yapılara bağlanarak hayatlarına bir düzen kazandırır; ancak sorgulama eksikliği ve kurallara körü körüne bağlılık sıklıkla görülür. Üçüncü aşama olan “şüpheli-bireysel aşama”, bireylerin önceki aşamalardaki dogmaları sorguladığı, bilimsel yaklaşımlara yöneldiği ve kendi inançlarını eleştirel bir şekilde değerlendirdiği bir dönemi kapsar. Son aşama olan “mistik-toplumsal aşama” ise bireylerin hayattaki “büyük resmi” fark ettiği, sevgi, bağışlama ve merhamet gibi değerlerde derinleştiği ve toplumla uyum içinde yaşadığı bir olgunluk seviyesidir. Peck, bu dört aşamayı, insanın

korkularını azaltıp sevgi kapasitesini artırarak kendini ve evreni daha iyi anlamasına olanak tanıyan bir manevi gelişim modeli olarak sunar (Ulu, 2022, ss. 18-19).

Tekemmülün hem maddi hem de manevi açıdan olgunlaşmak, tamam olmak anlamını göz önünde bulundurduğumuzda, insan ve kâinat her ikisinin de kemale ermesinin birbiriyle bağlantılı olduğunu söyleyebiliriz. Bu anlamda Nursî, “Âlemde meylü'l-istikmal vardır. Onunla hilkat-i âlem, kanun-u tekâmüle tâbidir. İnsan ise, âlemin semerat ve eczasından olduğundan, onda dahi meylü'l-istikmalden bir meylü't-terakki mevcuttur. (Nursî, 2008, s. 120) ifadesini kullanmaktadır. Bu ifade ontolojik olarak, hem insanın parçası olduğu bir tekemmül bütünlüğüne hem de farklı tekemmül boyutlarına işaret etmektedir. Yani, insan-ı kebir olan âlem ile âlem-i sağır olan insanın, kökleri derinlerde olan bir ağacın dalları gibi paralel olarak tekemmül etikleri bir süreci işaret ediyor, diyebiliriz. Evren ve insan arasındaki tekâmül ilişkisi, evrensel düzenin bir parçası olarak hem metafizik hem de fiziksel anlamda bir bütünsellik arz eder. Evrenin dinamik ve sürekli dönüşüm halinde olduğu fikri, hem metafizik öğretilerdeki “*kanun-u tekâmül*” kavramıyla hem de modern bilimdeki kozmolojik tespitlerle açıklanabilir. Bu süreç, yıldızlar, galaksiler ve gezegenlerin dönüşümünü içerirken, insanın da evrenin bir parçası olarak bu ilerleme yasasına tabi olduğu süreçtir.

Kur'an'da, “Peki, hakkı inkâra şartlanmış olan bu insanlar, göklerin ve yerin [başlangıçta] bir tek bütün olduğunu ve Bizim sonradan onu ikiye ayırdığımızı ve yaşayan her şeyi sudan yarattığımızı görmüyorlar mı? Hâlâ inanmayacaklar mı?” (el-Enbiya 21/30) ve “Evreni (sema/kozmozik sistemler) [yaratıcı] güc[ümüz] ile inşa eden Biziz: ve şüphesiz, onu istikrarlı bir şekilde genişleten Biziz” (ez-Zâriyât 51/47.) ifadeleri, evren ve içindekilerin -canlılar dâhil- bir başlangıç noktasından kemal noktasına doğru tekâmülün sürekliliği içerisinde olduğunu belirtmektedir. Yukarıdaki ayette deyimisel olarak “gökler ve yer” diye ifade edilen, yani evrenin başlangıçta tek bir kütle olduğunu dile getiren ayetteki atıf, evrenin başlangıçta tek bir elementten, yani hidrojen den meydana gelen bir bütün, tek bir kütle olduğunu ve bu bütünsel kütlelerin sonradan merkezî çekim yüzünden büzüşüp muhtelif noktalarda yoğunlaştığını ve böylece zaman içinde münferit nebula, galaksi ve güneş sistemlerine ve bunlardan da giderek yıldızlara, gezegenlere ve onların uydularına dönüştüğü yolundaki bugün hemen hemen bütün astrofizikçilerin paylaştığı görüşü şaşırtıcı bir biçimde doğrulamaktadır (Esed s. 651). Yine ayette geçen “İnnâ le-mûsi'ûn (genişleten Biziz)” ifadesi, modern düşüncedeki “evrenin genişlemesi” anlayışının ön habercisidir: bu düşünce, evrenin sonlu bir büyüklüğe sahip olmasına rağmen niceliksel açıdan da sürekli genişlediği gerçeğini ifade eder (Esed, 1999, s. 1071).

İnsanın evrendeki rolü, yalnızca fiziksel bir varlığın ötesinde, iradi çabaları ve idrakiyle bireysel ve toplumsal düzeyde evrensel tekâmüle katkı sunmaktadır. İslam düşüncesindeki “kemale erme” fikriyle örtüşen bu anlayışta insan, evrendeki ilahi müdahale ve düzeni kavrayarak kendi gelişimini de sürdürmesi gereken bir varlık olarak konumlanır (Uludağ, 2002, s. 25/222). Sonuç olarak evrenin sürekli dönüşüm ve ilerleme yasasına uygun tekâmül süreci, insanın bireysel ve kolektif gelişimiyle bütünleşmesi sağlanır. Bu ilişki, insanın evrenindeki yerini bir genişleme ve evrensel düzenin bir parçası olarak kendi rolünün belirlenmesiyle daha da anlam kazanacaktır.

Tekemmülün hayat ve canlılık boyutuna baktığımızda ise, el-Enbiya suresi 30. ayette geçen “yaşayan her canlının sudan yaratıldığı” ifadesi, bugünün bilim dünyasının evrensel olarak kabul ettiği bir gerçeği son derece özlü bir biçimde dile getirmektedir. Bu Kur'ânî ifade, üç boyutlu bir anlam ortaya koymaktadır: (1) Su -ve özellikle, deniz- tüm canlı türlerinin ilk örneğinin (prototype) ortaya çıktığı ortamdır; (2) Var olan ya da tasarlanabilen tüm sıvılar içinde yalnızca su, hayatın ortaya çıkıp tekâmül etmesi için uygun ve gerekli özelliklere sahiptir; (3) Hayvansal ya da bitkisel, canlı her hücrenin fiziksel temelini oluşturan ve içinde hayat olgusunun belirebileceği yegâne madde ortamı olan protoplazma büyük ölçüde sudan ibarettir ve bütünüyle suya dayanmaktadır. Evrenin başlangıçtaki fiziksel birliğine işaret eden önceki ifadeyle canlı âlemin, fiziksel âlemdeki elementler birliğini işaret eden bu ifadenin

birlikte ele alınması, tüm yaratılış olgusunun dayandığı tek ve mükemmel bir plana işaret etmekte ve bununla birlikte tekâmül sürecinin varlığı ve önemini bildirmektedir (Esed, 1999, s. 651).

Evrendeki fizyolojik ve biyolojik tekâmül, tesadüflerin yarattığı bir sonuç değil, Allah'ın kâinatta câri kıldığı yasaların işleyişi sonucu meydana gelmektedir. İnsan için geçerli olan ruhsal tekâmül ise, yine söz konusu cari olan kanunlar çerçevesinde insanın kendi tercihleri ve çabası sonucu gerçekleşen bir tekâmüldür. Kâinattaki fizyolojik ve biyolojik tekâmül, Yüce Allah'ın isim ve sıfatlarının tecelli ve tezahürleriyle şuurlu ve gayeli (hikmetli) bir gelişim ve değişim süreçleri halinde ortaya çıkar. İnsan dışındaki her bir varlık ve eşya dahi Cenâb-ı Hakk'ın koyduğu ölçüye (adalet) göre hareket eder ve asla o kanuna muhalefet edemezler. Bu noktada Nursî, şu ifadeleri kullanmaktadır. “Hem madem şu dünyanın pek çok âsârı ve mâneviyâtı ve meyveleri ve cin ve ins gibi mükellefinin mensucat-ı amelleri, sahâif-i efalleri, ruhları, cesetleri âhîret pazarına gönderiliyor. Elbette o semerâta ve mânâlara hizmet eden ve arkadaşlık eden zerrât-ı arziye dahi, vazife noktasında kendine göre tekemmül ettikten sonra, yani nur-u hayata çok defa hizmet ve mazhar olduktan sonra ve hayatî tesbihata medar olduktan sonra, şu harap olacak dünyanın enkazı içinde, şu zerrâtı dahi öteki âlemin binasında derç etmek, mukteza-yı adl ve hikmettir. Ve şu hakikatten, pek muazzam bir kanun-u adlin ucu görünüyor.” (Nursî, *Sözler* 2015, s. 630). Burada geçen önemli husus âlemdeki zerrelere ve unsurların dahi vazifelerini tam bir şekilde yerine getirerek hayatın canlılığına mazhar oldukları ve hayata hizmet ettikleridir.

Nitelikleri açısından tekâmül noktasına ulaşmış evrenin aksine insan, Kur'an'ın ön gördüğü kâmil insan olma yolunda tekemmül süreci devam etmektedir. Bu durum şüphesiz, onun imtihan ehli bir varlık olmasından ileri gelmektedir (ez-Zâriyât 51/56). Yukarıda geçtiği gibi onun asli vazifesi, “âleme ilim ve dua vasıtasıyla tekemmül etmek” için gönderilmiştir. Âlem-i sağı ve tekâmül ağacının bir dalı olan insan hem ferdî hem de nev' olarak tekemmül etmek zorunluğuna tabidir. Nursî'ye göre insanın tekemmülünden kasıt, bil-kuvve olarak sahip olduğu sınırsız istidat ve kabiliyetlerini, Yüce Allah'ın Esma ve sıfatlarına âyinedarlık ve vazifedarlık cihetiyle bilfiil hale getirmesi demektir. “*İnsan, cismen küçük, zayıf ve âciz olmakla beraber, hayvanattan addedildiği halde, pek yüksek bir ruhu taşıyor. Ve pek büyük bir istidada mâliktir. Ve hasredilmeyecek derecede meyilleri vardır. Ve gayr-ı mütenahi emeller sahibidir ve addedilemez fikirleri vardır. Ve gayr-ı mahdud şehviye ve gadabiye gibi kuvveleri vardır. Ve öyle acaip bir yaratılışı vardır ki, sanki bütün envâ ve âlemlere fihriste olarak yaratılmıştır.*” (Nursî, *İşârâtü'l-İ'caz* 2015, s. 408).

İnsanın gerçek tekemmülü ve terakkisi, modern psikolojinin deyişiyle onun gelişimi ve öğrenmesi değildir. Nursî tekemmülü, “insana verilen kalp, sır, ruh, akıl, hatta hayal ve sair kuvvelerin hayat-ı ebediye yüzlerini çevirerek, her biri kendine lâıyık hususî bir vazife-i ubudiyetle meşgul olmasıdır. Yoksa ehl-i dalâletin terakki zannettikleri, hayat-ı dünyeviye bütün inceliklerine girmek ve zevklerinin her çeşitlerini, hattâ en süflisini tatmak için bütün letâifini ve kalb ve aklını nefis-i emareye musahhar edip yardımcı verse, o terakki değil, sukuttur.” (Nursî, *Sözler* 2015, s. 349) sözleriyle ifade etmektedir. Burada tekemmülün yönünü ve hedefi ortaya konmaktadır. Modern paradigmaların aksine Nursî'nin bakış açısı, insanı dünyadan daha çok faydalandıran, sermaye yaptıran ve hevasını kendine ilah ettiren maddî bir tekemmül yerine; rıza-i ilahi ve ebedi saadeti ve mutluluğu kazandıracak ve Allah'a abd ettirecek manevî bir tekemmülü ifade etmektedir.

İçtimaî/sosyal bir varlık olarak insan, her ne kadar ebedi saadete müteveccih olsa da toplumsal huzur ve refahın artması, yaşamın kolaylaş(tırıl)ması ve devamı noktasında tekemmül etmesi gerekmektedir. Nursî'ye göre, farklı yaşam tecrübelerinin ortaya çıkıp zenginleşmesi ve süreç içerisinde elde edilen fikirlerin eklemelenmesiyle de gelişmenin vasıtaları ve hayatı kolaylaştıran ilimler, “*âlemdeki meylü'l-istikmalin dalı*” dediği insanın tekemmül etmek için ortaya koyduğu cehd ve gayret diğer bir ifadeyle ondaki terakki meylinin neticesinde ortaya çıkmaktadırlar. (Nursî, *Muhâkemat* 2008, s. 125).

Ona göre sosyo-ekonomik ve siyasi açıdan da insanlık genel olarak, kendi cehd ve gayreti sonucu olan bir tekemmül eylemi ve süreci içerisinde: *“Nev-i beşerin hayat-ı içtimâyesi noktasında bakılsa, görülüyor ki hayat-ı içtimâye-i siyâsiye itibariyle beşer birkaç devri geçirmiştir. Birinci devir, vahşet ve bedevilik devri, yani ilkelik, yabanilik ve göçebelik; ikinci devir, memlûkiyet devri: yani kölelik; üçüncü devir, esir devri: yani feodalizm ve sömürgecilik; dördüncüsü ecir devri: yani sanayi devrimiyle birlikte gelen işçilik; beşincisi ise malikiyet ve serbestiyet devridir.”* (Nursî, Mektubât 2015, ss. 513-14). Özellikle siyasî ve sosyal alanda insanlığın, hayatı aşamalar halinde ve çeşitli kemalat duraklarından geçerek geliştiğini görürüz. Bir nevi medeniyet idraklerinin yükselmesi, tıpkı yeni doğan bir bebeğin büyüme süreci gibi, insanlık da bebeklik, çocukluk, gençlik, yetişkinlik ve ihtiyarlık sürecini takip etmektedir.

Nursî, insanlığın İslam sayesinde tekemmül ederek özellikle ehl-i imanın hem dünyevî hem uhrevî saadete kavuşacağını, yani umumi olarak tekemmül edeceğini ve bir kemalat noktasına ulaşacağını şu sözlerle ifade etmektedir:

“Acaba istikbale karşı ehl-i iman ve İslâm için böyle maddî ve mânevî terakkiyata vesile ve kuvvetli, sarsılmaz esbab varken ve demiryolu gibi istikbal saadetine yol açıldığı halde, nasıl meys olup ye'se düşünüyorsunuz ve âlem-i İslâmın kuvve-i mâneviyesini kırıyorsunuz? Ve yeis ve ümitsizlikle zannediyorsunuz ki, "Dünya herkese ve ecnebilere terakki dünyasıdır. Fakat yalnız biçare ehl-i İslâm için tedenni dünyası oldu" diye pek yanlış bir hatâyâ düşünüyorsunuz. Mâdem meylü'l-istikmal (tekemmül meyli) kâinatta fitrat-ı beşeriyede fitraten derç edilmiş. Elbette, beşerin zulüm ve hatasıyla başına çabuk bir kıyamet kopmazsa, istikbalde hak ve hakikat, âlem-i İslâmda nev-i beşerin eski hatîatına kefarete olacak bir saadet-i dünyeviye de gösterecek inşallah...” (Nursî, Tarihçe-i Hayat s. 95).

Netice itibariyle, İnsan ile âlemin tekâmülü arasındaki ilişki açısından meseleye baktığımızda, birinin kâmil olması, diğerinin tekemmül etmesini gerektirirken; birinin nakıs kalması, diğerinin kemalatını bozmaktadır. Kur'an'da “zayıf, nankör, cimri, hırslı, sabırsız, sızlanan, şikâyet eden, cahil, zalim ve azgın” (en-Nisa 4/28; eş-Şura 42/48; el-Mearic 70/19-20-21; el-Alak 96/6-7; el-Ahzab 33/72) olarak nitelendirilen insan, tabiatında sahip olduğu sıfatları kemale erdirmedğinde Yaratıcıya karşı isyan, kendine karşı ihanet ve bütün bir âleme karşı da ifsad cihetinde esfel-i safilin tabakasına düşmektedir. İnsandan beklenen tekâmülün bir amacı ve boyutu da âlemdeki kemalat yani kâmil nizam ile bağ kurup bütünleşmesidir. Bu durum duvardaki eksik taşın yerine konulması gibidir. *“Âlemdeki meylü'l-istikmalin dalı”* olan insanın *“kâmil bir vücud”* ile bütünleşmesi demektir. Bu kâmil vücud âlemdeki nizamın varlığıdır (Nursî, Sözler s. 681).

3.3. Tekemmül Etmenin Zorunluluğu

İnsan zorunlu tekemmül gibi bir süreç ile karşı karşıyadır. İnsan dışındaki canlılar âlemine baktığımızda, örneğin hayvanlar, hayat şartlarına çabucak adapte olabilecek bir nizamla varlık sahnesine çıkarlar. Yaşamlarını sürdürebilmek için gerekli bilgilerle doğarken çevre koşullarına kendilerini koruyabilecek şekilde fizyolojik ve biyolojik bir olgunluğa kısa süre içerisinde ulaşabilmektedirler. Ancak insan, genel kabule göre kırk yaşına gelene kadar olgunluk seviyesine çıkamamaktadır. Kendisi için neyin zararlı veya faydalı olduğunu idrak edememektedir. Veya yeni doğan bir bebek, anne babası tarafından bakımı üstlenmezse yaşamını sürdürebilmesi imkânsızdır. İmtihan ehli bir varlık olarak insana, süreç içerisinde lazım olan bilgi, istidat ve kabiliyetleri yüklenmiş veya programlanmış bir şekilde imtihan sürecine dâhil olmamaktadır. Aksine insan, süreç boyunca lazım olan bütün araçları elde etmek ve bir tekemmül noktasına ulaşacak şekilde tasarrufta bulunmak zorunda olan bir varlıktır. Nursî'inin, *“Demek, insan bu âleme ilim ve dua vasıtasıyla tekemmül etmek için gelmiştir”*, sözünden de anlaşılacağı üzere, insan gözünü dünyaya açtıktan sonra gelişen ve uzun bir süreç sonunda kendi fayda ve zararına göre hareket edebilecek duruma gelebilmektedir.

Bununla birlikte insan, her iki dünya saadetini kazanmak için büyük bir sınav vermek zorundadır. Nursî, insandaki bu farklılığın hikmetini insanın mahiyetine bağlamaktadır. İnsanın ruhuna emanet veya ödünç olarak ekilen sonsuz sayıdaki tohumları sulamak ve geliştirmek için Cenâb-ı Hak beşeri, teklif ile mükellef kılmıştır. Eğer teklif olmasaydı, ruhlardaki o tohumlar neşvünema bulamazdı, demektedir (Nursî, *İşârâtü'l-İ'caz*, s. 568). İnsanın farklılığındaki diğer hikmeti ise, temiz ve yüksek ruhları, mülevves ve alçak ruhlardan ayırmak için olduğunu söylemektedir. Yani, yüksek istidatları ve kabiliyetleri, neşvünemalandırmakla pis, kötü istidatlardan ayırmak içindir. Bu dahi, sağlam fitratları, mücahede yani tekemmül ile bozuk ve hasta fitratlardan ayırmak içindir. Dolayısıyla bütün bunların vuku' bulması için insanın imtihan olması lazım. Bu durumu da sırr-ı teklif iktiza etmiştir. Teklif ise beşerin saadeti içindir. Saadet ise tekemmülden sonra gelir (Nursî, *İşârâtü'l-İ'caz*, s. 566). Sonuç olarak Nursî, tekemmülü gerektirenin sırr-ı teklif; ebedi kurtuluş ve saadeti de gerektiren tekemmül-ü insanîdir, demektedir. Bunun için, "Ey hikmet! (felsefe) Bu gördüğün insanlar, Sultan-ı Ezelinin kudretiyle, yokluk karanlıklarından, ziyadar varlık âlemine çıkarılan mahlûklardır. Sultan-ı Ezelî, bütün mevcudatı içinde biz insanları seçmiş ve emanet-i kübrâyı bize vermiştir. Biz, haşır yoluyla saadet-i ebediyeye müteveccihen hareket etmekteyiz. Dünyadaki işimiz de, o saadet-iebediye yollarını temin etmekle re'sü'l-malımız (sermaye) olan istidatlarımızı nemalandırmaktır" ifadeleriyle, insana verilen yüksek istidatların, yani arzu istek ve kabiliyetlerin sadece saadet-i ebediye ile doyurula bilineceğini söylemektedir (Nursî, *İşârâtü'l-İ'caz*, s.100). Bu noktadan baktığımızda Nursî, bir taraftan insan için tekemmülün zorunluğunu ortaya koyarken diğer taraftan istinat ve istimdat noktalarına, yani tekemmülün kaynağına işaret etmektedir:

*"Evet, nev-i beşerin ahvâline dikkatle bakılırsa görülür ki, ruhun mânen terakkisini, vicdanın tekâmülünü, akıl ve fikrin inkişaf ve terakkisini telkih eden, yani aşılayan, şeriatlardır; vücut veren, tekliftir; hayat veren, Peygamberlerin gönderilmesidir; ilham eden, dinlerdir. Eğer bu noktalar olmasaydı, insan hayvan olarak kalacaktı ve insandaki bu kadar kemâlât-ı vicdaniye ve ahlâk-ı hasene tamamen yok olurlardı. Fakat insanların bir kısmı, arzu ve ihtiyarıyla teklifi kabul etmiştir. Bu kısım, saadet-i şahsiyeyi elde ettiği gibi, nev'in saadetine de sebep olmuştur. Amma insanların büyük bir kısmı, ihtiyarıyla küfrü kabul ve tekâlif-i İlâhiyeyi reddetmişlerse de teklifin bazı nevilerinden süzülen terbiyevî, ahlâkî vesaire güzel şeyleri aldıklarından, teklifin o nevilerini zimnen ve ızdıradan kabul etmiş bulunurlar. İşte bu itibarla, kâfirin her sıfatı ve her hali kâfir değildir." (Nursî, *İşârâtü'l-İ'caz*, s. 568).*

Dolayısıyla burada, insanlık tarihindeki manevi ve ahlâkî gelişmelerin, ilahi kaynaklara dayanan peygamberlerin ve şeriatların rehberliğiyle mümkün olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca ilahi teklifleri (sorumlulukları) kabul edenlerin bireysel ve toplumsal mutluluğa ulaştığı vurgulanırken, bu teklifleri reddedenlerin bile, dinlerden dolayı olarak süzülen ahlâkî ve etik prensiplerinden faydalandığı esas olarak belirtilmektedir. Sonuç olarak, insanın manevi gelişimi (tekâmülü), ilahi tekliflere sadakatle bağlılık ve bu tekliflerin birey ve toplum üzerinde doğrudan ya da dolaylı etkilerle gerçekleşmesine bağlıdır.

3.4. Tekemmülün Araçları

Kamil bir konum için ya da istenilen seviyede tekemmül etmiş bir kişide tekâmülün bazı tezahürlerinin olması gerekmektedir. Söz konusu tezahürler, genel olarak iyi sözler, güzel eylemler, güzel ahlâk ve marifet şeklinde ifade edilmektedir (Nesefî 2004, ss. 69-70). Risale-i Nur eserlerinde Nursî, insanın tekâmül konusunu dolaylı olarak ele alır ve insanın bu manevi yolculuğunu Kur'an'ın rehberliğiyle birlikte temellendirmektedir.

Nursî'ye göre, insanın evrendeki varlıklar içinde mükemmel bir şekilde yaratılmış olduğunu ve bu mükemmellik onun marifetullahı, yani Allah'ı bilme ve anlaması ile birlikte ortaya çıkmaktadır. Bu noktada, "Kat'iyen bil ki, hilkatin en yüksek gayesi ve fitratın en yüce neticesi, iman-ı billâhtır. Ve

insaniyetin en âli mertebesi ve beşeriyetin en büyük makamı, iman-ı billâh içindeki marifetullahtır. Cin ve insin en parlak saadeti ve en tatlı nimeti, o marifetullah içindeki muhabbetullahtır. Ve ruh-u beşer için en hâlis sürur ve kalb-i insan için en sâfi sevinç, o muhabbetullah içindeki lezzet-i ruhaniyedir.” (Nursî, *Mektubât*, s. 30) diyerek insanın kalbini, aklını ve ruhunu kullanarak Allah'ın ismini ve sıfatlarını idrak etmesini, tekâmülün temel göstergesi olarak ifade etmektedir. Ayrıca ona göre insan, Kur'an vasıtasıyla kâinat kitabını okuyarak evrendeki düzeni ve işleyişini anlamak durumundadır. Bu noktada Nursî, “Öyle bir Allah ki, vücub-u vücud ve vahdetine, şu kitab-ı kebir denilen âlem, bütün yazıları ve fasıllarıyla, sahifeleriyle, satırlarıyla, cümleleriyle, harfleriyle şehadet ettiği gibi; şu insan-ı kebir denilen kâinat da bütün âzâsıyla, cevahiriyle, hüceyratıyla, zerratıyla, evsafıyla, ahvaliyle delâlet eder. Yani bu kâinat, ihtiva ettiği bütün envayıyla “Bil ki Allah'tan başka ilâh yoktur.” demektedir. (Nursî, *Mesnevî-i Nuriye* s. 95). Dolayısıyla kâinatın incelenmesi, insanın Allah'ın büyüklüğünü anlamasına ve kendine bu düzen içinde bir yer edinmesine vesile olur. Ardından gelen bu zihni farkındalık ise insani tekemmülün önemli bir belirtisi sayılabilir.

Cenâb-ı Allah'ı tanımak noktasında, “biri bil; marifetine yardım etmeyen başka bilmekler faidesizdir.” (Nursî, *Sözler* s. 235) diyen Nursî'nin eserlerinin nerdeyse içeriğinin tamamı marifetullah üzerinedir. Marifet-i tamme dediği yani tam/kâmil olan marifet, kendi deyimiyle Kur'an-ı Mu'cizü'l-Beyânın tarzında olan marifettir. Onun dışındaki ilimler, örneğin kelam ilmi veya tasavvuf ilmi vasıtasıyla kazanılan marifet-i ilahiye marifet-i kâmile değildir. Ve Risale-i Nur tarzıyla olduğu vakit, “Risale-i Nur'un bütün eczaları, o Kur'an-ı Mu'cizü'l-Beyânın cadde-i nuranisinde birer elektrik lâmbası hizmetini görüyorlar.” demektedir. Nursî, İddiasını desteklemek için şu ifadeleri kullanmaktadır:

Muhyiddin-i Arabî, daimî huzuru kazanmak için لَا مَوْجُودَ إِلَّا هُوَ (Ondan başka hiçbir gerçek varlık yoktur) deyip, kâinatın vücudunu inkâr edecek bir noktaya kadar gidiyor. Ve diğerleri ise, yine daimî huzuru kazanmak için, لَا مَشْهُودَ إِلَّا هُوَ (Ondan başka görülen gerçek hiçbir şey yoktur) deyip kâinatı sonsuz unutkanlığa bırakırlar. Ama Kur'an-ı Hakîmden alınan marifet ise, daimî huzuru vermekle beraber ne kâinatı yokluğa mahkûm eder ne de unutkanlığa terk eder. Belki, başıbozukluktan çıkarıp Cenâb-ı Hak namına istihdam eder; her şey mir'ât-ı marifet olur. Yani her varlıkta her eşyada Cenâb-ı Hakka giden bir yol ve bir iz, bir işaret yapar.” (Nursî, *Mektubât* s. 353).

Nursî'ye göre insanın yaratılış amacı, Allah'a kulluk etmektir ve Kur'an ise, insanın tekemmülü için temel bir rehberdir. Kur'an'ın emir ve yasaklarının insanların manevi yükselişini sağladığı, onu ahlâk, ibadet ve sosyal hayat açısından en üst düzeye çıkaracak temel ilkeler/esaslar sunmaktadır. “İmana ait bilgilerden sonra en lâzım ve en mühim a'mâl-i salihadır. Sâlih amel ise, maddî ve mânevî hukuk-u ibâda tecavüz etmemekle, hukukullahı da bihakkın ifa etmekten ibarettir.” (Nursî, *Mesnevî-i Nuriye* s. 112). Kur'an'a tabi olan insan hem bireysel hem de toplumsal olarak olgunlaşır. Nursî bu noktada ibadetin, insanın ruhunu temizleyen ve onu daha yüce bir mertebeye kavuşturan en önemli araçlardan biri olduğunu belirtir. İbadet, insanın tekemmülünde hem bireysel arınmayı hem de toplumsal sorumluluğunu şu şekilde ifade etmektedir:

“Bugünlerde, Kur'an-ı Hakîmin nazarında, imandan sonra en ziyade esas tutulan takvâ ve amel-i sâlih esaslarını düşündüm. Takvâ, menhiyattan ve günahlardan içtinap etmek ve amel-i sâlih, emir dairesinde hareket ve hayrat kazanmaktır. Her zaman def-i şer, celb-i nef'a râcih olmakla beraber, bu tahribat ve sefahet ve câzibedar hevesat zamanında bu takvâ olan def-i mefasid ve terk-i kebair üssü'l-esas olup büyük bir rüçhaniyet kesb etmiş. Bu zamanda tahribat ve menfi cereyan dehşetlendiği için, takvâ bu tahribata karşı en büyük esastır. Farzlarını yapan,

kebireleri işlemeyen, kurtulur. Hem, az bir amel-i sâlih, bu ağır şerait içinde çok hükmündedir.” (Nursî, Mesnevî-i Nuriye s. 112).

İnsan kendi zaaflarını ve nefsanî arzularını kontrol ederek, manevî olarak yükselmesini sağlayabilir. Bu noktada kendi talebeleri şahsında bir Müslümanın söz konusu kontrolü nasıl sağlayabileceğini şöyle ifade etmektedir: “*Risale-i Nur şakirtlerinin, bu zamanda en mühim vazifeleri, tahribata ve günahlara karşı takvâyı esas tutup davranmak gerektir. Madem her dakikada, şimdiki tarz-ı hayat-ı içtiamiyede yüzer günah insana karşı geliyor; elbette takva ile ve niyet-i içtinab ile yüzer amel-i sâlih işlenmiş hükmündedir.*” (Nursî, *Tarihçe-i Hayat* s. 274). Nursî, özellikle içinde yaşanan zamanın özellikleri itibarıyla bir durum tespiti yapmakta ve buna karşılık kişinin kendini muhafaza etme ve terakkiyatını sağlama noktasında farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Başka bir ifadesinde Nursî, insanın tekemmül etmesinde amel-i salihin rolünü şöyle açıklamaktadır: “*Hiçbir medeniyet, hiçbir felsefe ona çare bulamadıkları ve o derin zulûmat kuyusundan hiçbir terakkiyât-ı beşeriye, hiçbir kemâlât-ı fenniye insanı çıkaramadığı halde, Kur’ân-ı Hakîm, iman ve amel-i salihle, o esfel-i sâfilîne sukuttan, insanı âlâ-yı illiyyîne çıkarır.*” (Nursî, *Sözler* s. 683).

İnsan tekemmülü için en önemli hususlardan biri de güzel ahlaktır. Nursî, bu anlamda özellikle güzel ahlaklı olmanın önemine vurgu yapar. “Sözler” isimli eserinin sekizinci sözündeki temsilde güzel ahlaklı olmanın neticesini ortaya koymaktadır. Dünya ve insan ruhunda dinin ve tevhidin önemini kavratmak için kullandığı temsilde kötü ve iyi huylu iki kardeşin hikâyelerini verirken güzel ahlaklı kardeşin, iyilik sıfatı sayesinde mutlu sona ulaştığından bahseder. Mesela, “Akıllı zat gidiyor. Fakat biraderi gibi sıkıntı çekmiyor. Çünkü güzel ahlaklı olduğundan güzel şeyleri düşünür, güzel hülyalar eder, kendi kendine ünsiyet eder. Hem biraderi gibi zahmet ve meşakkat çekmiyor. Ve güzel ahlaklı yine kardeşi gibi susuz kuyuya düşüyor ama onun gibi düşünmediği için kurtuluşa eriyor. Çünkü “güzel ahlâkı ona güzel fikir vermiş ve güzel fikir ise, ona her şeyin güzel cihetini gösteriyor.” (Nursî, *Sözler* s. 38). En sonunda onun o hali Yüce Allah’ı razı edecek bir vaziyet almasını sağlıyor. “Fakat güzel ahlâklı güzel düşünür. Güzel düşünen, güzel levhaları görür. Fena ahlâklı, fena düşündüğünden, fena levhaları görür.” (Nursî, *Mektubât* s. 373). Risale-i Nur’da ayrıca güzel ahlâkın esasları ihlâs, samimiyet, fazilet, hamiyet, fedakârlık, rıza-yı İlâhî ve sevab-ı uhrevî olarak belirlenmektedir.

4. Sonuç Tartışma ve Öneriler

İnsanlık tarihi boyunca, insan ve toplumların tekemmülü (olgunlaşma ve gelişim süreci), hem maddi hem de manevî bir eksende ilerlemiştir. Said Nursî’nin perspektifine göre, insanın yaratılış amacı, bireysel ve toplumsal olarak Kur’an’ın rehberliğinde kâmil bir sonuca ulaşmaktır. Bu süreç, insanın yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda ruhsal, mantıksal ve zihinsel açıdan terakki etmesini ifade eder. Tekemmül, bireylerin yaratılışındaki potansiyeli açığa çıkarması ve bu sürecin hem dünya hem de ahiret saadetini hedeflemesi anlamına gelir. Nursî’ye göre insanın tekemmülü, (1) iman ve marifetullah (Allah’ı tanıma), (2) güzel ahlak, (3) amel-i sâlih ve (4) bireysel gayret ile sağlanabilir. İnsan, bu süreçte yalnızca bireysel kemalatını değil, toplumsal huzuru ve evrensel düzeni de inşa etmekle mükelleftir. Netice itibarıyla Said Nursî, insanın tekemmül sürecini Allah’ı tanıma, kulluk bilinci, ahlâkî olgunluk ve Kur’an rehberliğinde bir yolculuk olarak sunar. Bu süreçte insan, kendi zayıflıklarını anlar ve bir şekilde ilahi hakikatlere yaklaşır, nefsini terbiye eder ve hem dünya hem de ahiret saadetine ulaşır.

Modern yaklaşımlarda bireyin gelişimi genellikle maddi refah ve bireysel özgürlükle ilişkilendirilirken, Nursî insanın yaratılış amacına ulaşmasını dünyevi kazançların ötesinde, Allah’a yakınlık ve toplumsal huzurla ilişkilendirmektedir. Günümüzün seküler eğitim sistemleri genellikle bireysel başarıyı merkeze alırken, Nursî eğitimi, ahlaki ve toplumsal faydayı merkeze alan bir tekemmül aracı olarak görmektedir ve manevî değerlerin önceliklendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bununla birlikte, Nursî’nin yaklaşımı, teknolojinin insana ve topluma hizmet eden bir araç olarak kullanılmasına yönelik somut öneriler sunmasıyla çağdaş sorunlara özgün çözümler getirmektedir.

Onun sunduğu yol haritası, insanın yaratıcı enerjisini toplumsal fayda ile birleştirerek çağdaş sorunlara çözüm üretilebilir.

Literatürde yer verdiğimiz çalışmalar açısından baktığımızda Said Nursî'nin tekemmül anlayışı, insanın yaratılış amacına uygun olarak hem bireysel hem de toplumsal düzeyde ahlaki, maddi ve manevi gelişimlerine yönelik bütüncül bir çerçeve sunmaktadır. Bu yaklaşım, İslam düşüncesinde İbn Arabi ve Gazali gibi düşünürlerin "kâmil insan" modelleriyle büyük ölçüde örtüşmektedir; Zira her iki gelenekte de insanın kemale edilmesi, Allah'ın ismi ve sıfatlarını yansıtmayı, iman, güzel ahlak ve ibadetle ruhsal arınmayı gerçekleştirmesi temel alınır. Nursî'nin bireysel gayreti ve ilahi sorumluluğu vurgulaması ise, klasik tasavvufi yaklaşımlardan ayrılarak insanın kendi çabasıyla tekemmül teşviki öne çıkarır. Ayrıca Batı psikolojisinde M. Scott Peck'in manevi gelişim aşamaları modeliyle, özellikle bireylerin sevgisi, toplumsal uyum ve manevi olgunluk hedefiyle ilerlemesi açısından benzerlikler görülmektedir. Ancak Nursî, modern seküler yaklaşımlardan farklı olarak, tekemmülün nihai hedefini dünyevi başarıdan ziyade Allah'a yakınlık ve toplumsal huzur olarak belirler. Sonuç olarak, Said Nursî'nin tekemmül anlayışı, hem İslam düşüncesindeki klasik kâmil insan modelleriyle hem de çağdaş paradigmalardaki manevi gelişim yaklaşımlarıyla benzerlikler taşımakla birlikte, bireysel ve toplumsal kemalatı ilahi bir yaratılış amacına bağlaması ve bunu evrensel huzur ve terakki ile ilişkilendirmesi açısından farklı ve özgün bir çerçeve sunmaktadır.

Bu noktada Nursî'nin tekemmül anlayışından hareketle, insanlığın tekemmülüne yönelik bazı somut önerilerde bulunmak mümkündür: Bireysel eğitim ve farkındalık noktasında, insanın fitratında bulunan potansiyellerin belirtilerinin var olmasını sağlayacak manevi eğitim programları teşvik edilmelidir. Bu programlar iman, ahlak ve marifetullahı temel almalıdır. Bu kişilerin kendini bilmeyi/kendini gerçekleştirmesi hususunda, yaratılış amacına uygun bir hayat sürebilmesi için elzemdir. Ayrıca Kur'an'ın öngördüğü "kâmil insan" modelini günlük hayata entegre edilecek şekilde rehberlik sistemleri geliştirilmelidir. Toplumun eğitilmesinde Kur'an'ın insana uygun gördüğü rol (halifelik, ahsen-i takvim) ön plana çıkarılmalıdır. Ahlakın güçlendirilmesi noktasında eğitim müfredatına güzel ahlak ve sosyal sorumluluk dersleri eklenmelidir. Hayır hizmetleri, sosyal yardımlaşma ve çevre tasarrufu gibi uygulamalar, bireyler ve toplum arasında birleştirici araçlar olarak kullanılabilir.

En önemli husus, çağdaş bir toplum için her bireyin, aktifte bir şekilde topluma katkı sunabilmesi için önce kendi varoluş amacını anlaması gerekmektedir. Eğitim sistemleri, her insanın amaçlı yaşamını keşfetmesine olanak sağlayacak şekilde yeniden tasarlanmalıdır. Günümüzde bireysel ve toplumsal tükenmişlik ve çöküşe sebep olacak şekilde amacı dışında kullanılan teknolojik gelişmelerin insana ve topluma hizmet eden bir amaca yönelik bir kullanıma kavuşturulması için teknoloji, tekelleşmemeli ve faydalı işlerde kullanılmalıdır. İnsanın üretkenliğini ve manevi tatminini artıracak projeler desteklenecek şekilde teknoloji dolaşıma sokulmalıdır. İnsanlığın tekemmülü, evrensel barışçıl bir düzenin sürdürülmesiyle mümkündür. Teklîfin neticesi; tekemmüldür. Tekemmülün neticesi; saadettir. Neticesi saadet olan bir şeyin kendisi de saadet olur.

5. Kaynakça

- Aydın, Mehmet S. “İnsân-ı Kâmil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, 2000, c. 22, ss. 330-31.
- el-İsfahanî, Rağıb. *Müfredât Kur’ân Kavramları Sözlüğü*. Çeviren Abdülbaki Güneş ve Mehmet Yolcu, Çıra Yayınları, 2010.
- Esed, Muhammed. *Kur’an Mesajı Meal-Tefsir*. Çeviren Cahit Koytak ve Cahit Ertürk, İşaret Yayınları, 1999.
- eş-Şertûnî, Said el-Hürî el-Lübnânî. *Akrebü’l-mevârid fî fuşahî’l-‘Arabiyye ve’ş-şevârid*. Mektebetü’l-Ayetullah el-Azm el-Maraşi el-Necefi, 1983.
- Firûzabâdî, Ebû Tâhir Mecdüddîn Muhammed bin Yâkûb. *Kamûsu’l-Muhît*. Dârü’l-Hadîs, 2008.
- İbn Manzûr, Ebû’l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem. *Lisanü’l-Arab*. Dârü’l-Meârif, tsz.
- Kıral, Bilgen. “Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi”. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 8, sy 15, 2020, ss. 170-89.
- Nesefî, Azizüddin. *İnsan-ı Kâmil*. Çeviren A. Avni Konuk, Gelenek Yayınları, 2004.
- Nursî, Said. *İşârâtü’l-İ’caz fî Mezânî’l-Îcâz*. Çeviren Abdülmecid Nursî, 4. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- , *Mektubât*. 1. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015.
- , *Mesnevî-i Nuriye*. Çeviren Abdülmecid Nursî, 2. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- , *Muhâkemat*. 3. Baskı, rnk Neşriyat, 2008.
- , *Sözler*. 1. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015.
- , *Tarihçe-i Hayat*. 3. Baskı, rnk Neşriyat, 2008.
- Öğük, Emine. “İmanın Mâhiyeti ve Tekâmül Evreleri”. *İslâmî İlimler Dergisi*, c. 8, sy 2, 2013, ss. 31-55.
- Sak, Ramazan, vd. “Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi”. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, c. 4, sy 1, 2021, ss. 227-56.
- Tefe’ul babı –Fasih Arapça Gramer Arapça Dilbilgisi Sarf Nahiv*. <https://fasiharapca.com/tefe-ul-babi/4121>. Erişim 24 Ocak 2025.
- “Tekâmül”. *Wikipedi*, 26 Ocak 2023, <https://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Tek%C3%A2m%C3%BCl&oldid=29131195>.
- Toprak, Abdurrahim. *Gelişim mi Tekâmül mü? | Fikir Coğrafyası*. 16 Aralık 2024.
- Ulu, Mustafa. “M. Scott Peck Ve Manevi Tekamül Aşamaları Teorisi”. *Bilimname*, sy 48, 2022, ss. 1-26.
- Uludağ, Süleyman. “Kemâl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, 2002, c. 25, ss. 222.
- Wellek, René. “Edebiyat Tarihinde Tekâmül Kavramı”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, çeviren Sıddık Yüksel, c. 8, sy 1, 2015, ss. 335-48.